

ОСОБИСТІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТ АКТИВНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У найбільш загальному розумінні, соціалізація - це процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду. Особистість у процесі соціалізації взаємодіє із системою формальних правових норм, яка виконує в державі функцію нормативно-правової регуляції поведінки.

Нормативно-правова регуляція поширюється практично на всі види та форми суспільних відносин, іноді навіть обмежує дію біологічних чинників індивідуальної поведінки, встановлює певні рамки поведінки у деяких ситуаціях. Нормативно-правова регуляція ґрунтується на суб'єктивному визнанні об'єктивної необхідності (закону, норми) і певним чином залучена в соціальне управління суспільними відносинами. Методи нормативної регуляції - це ті специфічні засоби, які виникають у соціумі в процесі соціальної комунікації для реалізації нормативних вимог а, отже, для мінімізації ентропійних тенденцій в організації соціальних відносин. Механізм нормативно-правового регулювання може бути описаний як перехід норми з абстрактної необхідності в реальну, з можливості в дійсність, із латентного ідеального закону в дії, вчинки, поведінку індивідів.

Особистість залучається у процес правової соціалізації не як пасивний об'єкт впливу, а як активний суб'єкт, який визначає характер та спрямованість своїх учинків самостійно, причому вибір “законного” чи “незаконного” шляху досягнення мети мало залежить від рівня обізнаності особистості з системою правових норм. Отже, формального ознайомлення особистості з нормами та законами для забезпечення її правочинної поведінки недостатньо. Проте дослідження характеру відображення системи правових норм може надати інформацію про латентні настанови, що суттєво впливають на правову поведінку особистості.

Нормативно-правова регуляція може здійснюватися за допомогою досить поверхневих механізмів соціального спілкування: зараження, навіювання, ідентифікації тощо. У цьому випадку нормативна регуляція вже не відрізняється автономністю, вона ніби ззовні нав'язується індивіду, причому, дотримуючись норм, індивід почасти навіть не розуміє їх сенсу, значення. Нормативна регуляція в таких випадках здійснюється декларативно. Проте, ми можемо говорити про психологічну складову нормативно-правової регуляції лише у тому випадку, коли соціальні норми піддаються особистісному оцінюванню і переоцінюванню, пов'язані з інтересами, потребами і навіть настроєм особистості. Соціально-правові норми мають бути скоординовані зі системою цінностей, що існують у психіці індивіда, так чи інакше співвідноситися зі ситуативними завданнями, які розв'язує людина у певний життєвий момент.

Саме цим обумовлено необхідність визначення тих глибинних психологічних механізмів, що впливають на характер поведінки у нормативних ситуаціях, оскільки їх аналіз допоможе краще зрозуміти (а, можливо, і спрогнозувати) поведінку особистості у взаємодії з правовою системою.

Особистість як суб'єкт активності організує і структурує своє життя, регулює його хід, вибирає та рухається обраним напрямком. Категорія “суб'єкт” означає ту якість особистості, при якій вона цілеспрямовано і оптимально спрямовує всі свої психологічні ресурси для розв'язання професійних і особистісних завдань. Вищі особистісні утворення (свідомість, активність) виконують функцію організації, регуляції, забезпечення цілісності життєвого шляху особистості, суб'єктом якого вона стає в міру свого розвитку. В концепції суб'єкта життя, особистість розглядається як джерело і рушійна сила життєвої динаміки. Суб'єкта характеризує спосіб реалізації цінностей у житті, боротьба за них, готовність платити особистісну ціну за їх досягнення. Поняття «суб'єкт» передбачає не лише психічну активність, й соціально-психологічну репрезентованість особистості у міжособистісному життєвому просторі. Це поняття виявляє те, як особистість співвідносить себе з дійсністю, як вона про себе заявляє, структурує і категоризує навколишню дійсність, тобто її тип взаємодії з дійсністю [1].

Отже, особистість як суб'єкт діяльності може довільно визначати свою поведінку у сфері нормативно-правового регулювання, таким чином, ми можемо говорити про внутрішню регуляцію, що ґрунтується на основі засвоєних норм, правил, прагнення до соціальної самореалізації. Механізми, що обумовлюють цю внутрішню регуляцію, містяться у правовій психіці. Одним із таких механізмів є перцептивний, що забезпечує відображення системи правових норм держави особистістю.

Досить глибоко особливості відображення особистістю навколишнього світу вивчалися в рамках соціально-когнітивного та соціально-конструктивного напрямків. Спільним для всіх когнітивних теорій є їхня спрямованість на вивчення уявлень людини про світ, когнітивних репрезентацій реальної ситуації, її причин і наслідків, що, в свою чергу, ініціює і спрямовує поведінку особистості. Знання тут розуміються не лише як сукупність фактів. Уявлення особистості про світ програмують, проєктують поведінку. Те, що людина робить, залежить не від її фіксованих потреб, глибинних потягів, а від її відносно змінних репрезентацій реальності.

Кожна людина формує власну суб'єктивну картину дійсності, в рамках якої усвідомлює себе і проєктує свою життєдіяльність. Правова система держави репрезентована особистості у вигляді загальної картини, в рамках якої осмислюються та оцінюються у їх взаємному зв'язку окремі правові події, факти, процеси і об'єкти. Інтегральний образ правової реальності психологічно може бути пояснений як структура розуміння, або "контурна карта", на яку наносяться умовні знаки конкретних об'єктів. Сама по собі карта не дає відомостей про те, в якому пункті слід розмістити той чи інший об'єкт, але вона задає загальну форму просторового зв'язку всіх можливих елементів. Звичайно, надважливим завданням на даний момент є завдання навчитися реконструювати такі карти за тими чи іншими об'єктивно спостережуваними реакціями та особливостями поведінки людей у нормативних ситуаціях. Проте, на даний момент це одне з найскладніших завдань у гуманітарному пізнанні [2].

Науковий інтерес до проблеми репрезентації та картин світу сформувався в середині XIX століття. У рамках когнітивної психології ментальна (когнітивна) репрезентація розуміється як суб'єктивне відображення деяких якостей зовнішнього світу, що слугує основою для людських знань. Цей конструкт характеризується постійністю і суттєво не залежить від завдання, що виконується. Дослідники [3] відзначають окремо специфічний клас репрезентацій - соціальні, що відіграють важливу роль у підтриманні соціальних контактів, адаптивному плануванні а також відповідають за використання прийнятних способів соціальної поведінки. Проблеми соціального репрезентування реальності були також розвинені в рамках соціального конструкціонізму. Зокрема, С. Московічі визначав соціальні репрезентації як "...набір понять, переконань та пояснень, що виникають у повсякденному житті в ході міжособистісних комунікацій" [4].

Попри те, що навколишня дійсність репрезентована кожній людині окремо, у процесі спілкування створюються єдині для всіх чи для більшості типові поняття та уявлення, завдяки яким люди досягають взаєморозуміння. На груповій природі соціальних репрезентацій, на тому факті, що вони поділяються всіма членами групи і створюються у процесі соціальної взаємодії, постійно наголошувалося. Саме явище "репрезентації" розглядалося як динамічний соціальний процес групування соціального об'єкта. Визнається також, що самого об'єкта, який існує незалежно від людей і має соціальне значення, просто не існує. Таким чином, систему правових норм, за логікою соціально-конструктивного підходу, пропонується розглядати як певне внутрішнє бачення, сконструйоване у психіці людей, що існує як звичний розумовий ландшафт, як онтологічна реальність.

Послугуючись набором правових феноменів, люди та групи конструюють стабільний і передбачуваний світ, в якому й вибудовують свою правову поведінку. Не існує жодного соціального релевантного критерію, що давав би змогу визначити істинність соціальних репрезентацій. Особистість приймає їх або не приймає, керуючись лише ступенем своєї довіри до тих людей, з якими вона ці репрезентації поділяє. Процес і продукт соціального рефлексування людей визнається таким, що відбувається без жодного спеціального наміру.

Серйозний внесок у вивчення цих проблем внесла теорія особистісних конструктів Дж. Келлі та його послідовників. Ключовим її поняттям є поняття «конструкт». Особистісні конструкти визначають ту систему суб'єктивних категорій, крізь призму яких суб'єкт здійснює не лише міжособистісне сприйняття, а й сприйняття великих соціальних об'єктів. Чим ширшим є набір особистісних конструктів у суб'єкта, тим більш багатомірним, диференційованим є образ світу, себе, інших, тобто тим вища його когнітивна складність. Техніка репертуарних ґраток визначає міру когнітивної складності як кількість незалежних конструктів, що використовуються суб'єктом для диференціації певної сфери уявлень. Когнітивна складність - це не лише ступінь диференційованості у сприйнятті й прогнозуванні поведінки інших людей, а й кількість ступенів волі у соціальній поведінці самого суб'єкта.

Результатом соціальної перцепції правової системи держави є образ права. Це явище близьке за своїм змістом до феномена «образ світу», що довгий час був предметом вивчення радянських психологів. Розроблення поняття «образ світу» як загальпсихологічної категорії у радянській психології було вперше розпочато О. М. Леонтьєвим [5].

Про образ права як окремий випадок образу соціального світу можна сказати наступне: це універсальна форма організації знань людини, що визначає можливості пізнання й управління правовою поведінкою. Цей образ - суто індивідуальний феномен, він властивий особистості як цілісному, активному суб'єктові діяльності. Це сукупність або упорядкована система знань людини про правову систему держави, що опосередковує, заломлює через себе соціальну активність. Розвивається і трансформується у процесі діяльності людини, виникає на стикові зовнішніх і внутрішніх вражень.

Образ права - цілісна стійка система смислових утворень, що відображають правові об'єкти, явища й процеси у свідомості індивідуального чи колективного суб'єкта, в яких зафіксовано емоційно-смислове ставлення до них, що ґрунтується на минулому досвіді, опосередковує надалі сприйняття і взаємодію з об'єктами та явищами правової реальності.

До образу права входять такі компоненти, як смислові ставлення до важливих правових об'єктів, цінностей. Позитивний образ права підсилює ефективність правового регулювання, негативний - навпаки, внаслідок виникнення смислових бар'єрів через суперечливі настанови [6].

Таким чином, ми можемо відзначити, що особистість у процесі правової соціалізації проявляє активність уже на етапі відображення, соціальної перцепції системи правових норм держави. Ґрунтуючись на основних положеннях теорії Дж. Келлі, ми можемо стверджувати, що сприйняття правової системи держави відбувається за допомогою біполярних конструктів, причому перелік цих конструктів є дуже індивідуальним і залежить від попереднього життєвого досвіду особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А., Брушлинский А.В. Философско- психологическая концепция С.Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения. М.: Наука, 1989. - 248 с. - С. 208-234.
2. Андреев А.Л. Политическая психология. М.: Весь Мир, 2002. - 240 с. - С. 12-17.
3. Когнитивная психология / Под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. - М.: Персэ, 2002. - 756 с. - С. 115—134.
4. Емельянова Т.П. Социальное представление - понятие и концепция: итоги последнего десятилетия // Психологический журнал. 2001. Т. 22. №6. - С. 39-48.
4. Петухов В.В. Образ мира и психологическое изучение мышления // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. 1984. №4- С. 13-20.
5. Белобородов А. Г. Образ права как смысловой уровень правового сознания и деформация процесса социализации индивида // Мир психологии. - 2001. № 2. - С. 166-177.